

Барабаш, Н.В. Віды і формы міграцыйных працэсаў у БССР у першыя пасляваенныя гады (1945 - 1950-я гг.) / Н.В. Барабаш // Вес. Беларус. дзярж. пед. ун-та. Сер. 2, Гісторыя. Філасофія. Паліталогія. Сацыялогія. Эканоміка. Культуралогія. – 2006. – № 4. – С. 9–12.

Ключавыя словы: міграцыя, дэпартацыя, спецперасяленні, планавыя перасяленні, рэпатрыяцыя.

Першыя пасляваенныя гады адзначаны ў гісторыі Савецкага Саюза як перыяд паўсюдна практыкаваўшыхся масавых перасяленняў (як унутраных, так і знешніх міграцый) вялікай колькасці людзей. Гэтыя працэсы не абмінулі і БССР, яны праходзілі ў форме дэпартацый, спецперасяленняў, планавых перасяленняў. Прычыны, формы, віды, вынікі міграцый ў розныя часы і ў розных умовах былі надзвычай разнастайнымі.

Рознасць і разнастайнасць відаў і форм міграцый насельніцтва патрабуе іх класіфікацыі. За аснову класіфікацыі, якая была прапанавана ў манаграфіі П.М. Паляна [8], было пакладзена прынцыповае адрозненне рэпрэсіўных і нерэпрэсіўных (дабравольна-прымусовых) міграцый. Аўтар падрабязна размеркаваў усе катэгорыі дэпарціраваных і спецперасяленцаў па сацыяльнай, этнічнай, канфесійнай, палітычнай прыкметам. Усе прымусовыя перасяленні П.М. Палян класіфіцыруе як спецыфічную форму палітычных рэпрэсій.

Прымусовыя міграцыі – гэта перамяшчэнні значнай колькасці людзей, якія распачала дзяржава ў адносінах да сваіх і чужых грамадзян шляхам прымусу. Сам прымус можа быць прамым ці ўскосным [8, с. 11]. Да гэтай формы міграцый дакладна можна аднесці: дэпартацыі, рэпатрыяцыі. Дэпартацыі (прымусовыя міграцыі) – разнавіднасць палітычных рэпрэсій. Асаблівасцямі дэпартацый як рэпрэсій з’яўляецца іх адміністратыўны характар і іх спісачнасць, гэта значыць накіраванасць не на канкрэтную асобу, а на цэлую групу асоб [8, с. 12]. Рашэнні аб дэпартацыях ў СССР і БССР прымаўся кіраўніцтвам краіны, па ініцыятыве органаў ОДПУ, НКУС, КДБ.

Яркім прыкладам дэпартацыі з’яўляецца масавае перасяленне цэлых народаў і народнасцей, перш за ўсё немцаў, крымскіх татар, паўночнакаўказскіх народаў. У цэлым, дэпартацыі ў СССР былі падвергнуты дзесяць народаў [8, с. 46]. Дэпартацыі закранулі польскае насельніцтва менавіта тых абласцей, што былі анэксіраваны Савецкім Саюзам ў 1939 – 1940-х гг., Прыбалтыкі, Украіны [6, с. 68].

У пасляваеннай міграцыйнай палітыцы з’явіўся новы фактар. Вынікам дэпартацыі цэлых народаў сталі дзесяткі апусцелых рэгіёнаў краіны, якія

патрабавалі папаўнення працоўных рэсурсаў і аднаўлення народнай гаспадаркі. Пра гэта сведчыць назва пастановы Савета Міністраў СССР № 3014 ад 28 жніўня 1947 г. “Аб рэпатрыяцыі з Сахалінскай вобласці японскіх ваеннапалонных і інтэрніраваных грамадзянскіх асоб і пра перасяленне калгаснікаў і іншага сельскага і гарадскога насельніцтва ў Сахалінскую вобласць для працы ў прамысловасці і на транспарце” [4, л. 130]. У дадзеным выпадку размова ідзе пра прымусовыя кампенсацийныя міграцыі. Карэнных жыхароў замянялі перасяленцамі не толькі ў Сахалінскай вобласці, такая задача ставілася і ў адносінах да Карэліі, Калінінградскай вобласці. Патрэбнасць ў рабочай сіле і проста ў насельніцтве адчувалася там надзвычай востра. Была выдадзена спецыяльная пастанова Савета Міністраў СССР ад 9 ліпеня 1946 г. № 1522 аб добраахвотным перасяленні ў Калінінградскую вобласць 12 тысяч сям’яў калгаснікаў. Ужо 8 верасня і 14 кастрычніка С. Круглоў дасылаў І. Сталіну, Л. Берыі, і Жданаву зводкі аб выкананні гэтай пастановы. Па стану на 1 верасня было пераселена 2 990 чалавек, а па стану 1 кастрычніка – ужо 8 795 сям’яў калгаснікаў [8, с. 135]. Адпаведна з гэтым планам Беларусь павінна была перасяліць ў 1946 г. з сваіх абласцей 2 500 сям’яў калгаснікаў [7, л. 132]. Аднак план перасялення не быў выкананы. У перыяд з верасня па кастрычнік 1946 г. з Беларусі было пераселена 1 459 сям’яў. Акрамя таго, ў 1946 г. скончылася раней пачатая праграма падобных мерапрыемстваў у адносінах да Крымскай і Грозненскай вобласцей [8, с. 140].

Што ж тычыцца прымусовых перамяшчэнняў ваеннапалонных і асуджаных як па палітычных матывах, так і крымінальных элементаў, то яны выходзяць за рамкі класіфікацыі, якую прапаноўвае П.М. Палян. Аднак сярод іх прасочваецца такі кантынгент, як оstarбайтэры, які неабходна аднесці да разраду змешаных. Дэпартацыі оstarбайтэраў бліжэй за ўсё суадносяцца з тыпам добраахвотна-вымушаных перасяленняў. Варта адзначыць, што оstarбайтэры мелі рэгламентаваную этнічную структуру. Іх статус распаўсюджваўся на рускіх, украінцаў, беларусаў: не толькі яўрэям, але і каўказцам і сярэднеазіятам у такім “гонары” было адмоўлена [8, с. 48]. У гады вайны з БССР дэпартацыі ў Германію падвергліся 399 374 чалавекі разглядаемай катэгорыі [1, с. 391].

У канцы Другой сусветнай вайны сотні тысяч оstarбайтэраў, ваеннапалонных, бежанцаў падлягалі рэпатрэацыі. Рэпатрэацыя савецкіх грамадзян пасля вайны адносіцца да разраду прымусовых міграцый: не таму, што ніхто не хацеў, а ўсіх прымушалі ехаць на радзіму. Яе гвалтоўны характар быў прадвызначаны пагадненнямі ў Ялце, якія прынцыпова ігнаравалі індывідуальныя волевыяўленні [8, с. 48]. Рэпатрыянты накіроўваліся на спецпасяленні, прайшоўшы перад гэтым

праверачна-фільтровачныя лагеры (ПФЛ) НКУС СССР, у якіх адбывалася праверка і фільтрацыя рэпатрыянтаў. У дырэктыве МУС СССР № 239 ад 12 верасня 1946 г. адзначалася, што сярод рэпатрыянтаў, якія знаходзіліся ў лагерах МУС і ў рабочых батальёнах ёсць асобы, якія належаць да нацыянальнасцей, што былі пераселены на спецпасяленні ў гады Вялікай Айчыннай вайны – немцы. На падставе пастановы № 1-795 МУС БССР ад 16 ліпеня 1945 г. з Беларускай ССР былі выселены 454 немцы, якія пражывалі на акупіраванай тэрыторыі, выязжалі ў Германію і вярнуліся ў парадку рэпатрыяцыі [5, с. 126]. У канцы вайны ў парадку рэпатрэацыі на радзіму вярнулася 124 267 чалавек [1, с. 381].

У асобную групу П.М. Палян выдзяляе планаванае, ці арганізаванае, ці сельскагаспадарчае перасяленне, якое вядзе да тэрытарыяльнага пераразмеркавання працоўных і зямельных рэсурсаў. Абапіраючыся на архіўныя матэрыялы, было б правамерным аднесці ў гэтую групу і сістэму арганізаванага набору рабочых ў прамысловасць. Перасяленне і аргнаборы праводзіліся на “дабраахвотнай аснове”. Асноўнай прычынай да перасялення служылі эканамічныя фактары, якія часта перапляталіся з палітычнымі інтарэсамі. На працягу доўгага часу Беларуская ССР была ў ліку тых эканамічных раёнаў краіны, якія накіроўвалі сваё насельніцтва ў рэгіёны, якія мелі крыніцы сыравіны для развіцця буйных прамысловых прадпрыемстваў. Перасяленцаў з БССР накіроўвалі ў Карэла-Фінскую рэспубліку, на Урал, ў Паўночны Казахстан, Сібір, Дальні Усход, дзе беларусы былі павінны працаваць у калгасах, леспрамгасах. У сярэднім рэспубліка губляла да 6 000 чалавек штогод [2, с. 12]. Сярод перасяленцаў былі людзі, нежаданыя для ўлад, а таксама тыя, хто ўвяз у нядоімках, што спісвалі пры перасяленні.

У першай палове 50-х гг. з пачаткам новай хвалі калектывізацыі рады перасяленцаў папоўнілі “кулакі з заходніх вобласцей БССР” (Пастанова Савета Міністраў СССР ад 18 верасня 1951 г. і распараджэнне Савета Міністраў СССР ад 25 сакавіка 1952 г.). Высяленне ў 1951-1952 гг. раскулачаных сялян з сем’ямі з Гродзенскай, Маладзечанскай, Брэсцкай, Баранавіцкай, Пінскай і Полацкай абласцей здзяйснялася па спісам, зацверджаным Саветам Міністраў Беларускай ССР. У дакументах гэтыя асобы называліся “варожа-дзеянічаючыя супраць калгасаў”. Усяго было выселена 4 298 чалавек, з іх 1 084 мужчыны, 2 033 жанчыны і 1 181 дзіця. 1 ліпеня 1952 г. знаходзілася на ўліку 4 385 спецпасяленцаў гэтага кантынгенту. Яны былі расселены ў асноўным у Паўднёва-Казахстанскай вобласці, дзе займаліся выкарыстаннем бавоўны [5, с. 184].

У ліку “так званых кулакоў” налічвалася 2 320 палякаў, якія у 1945 – 1946 гг. не выкарысталі прадастаўленае ім права ў адпаведнасці з савецка-польскім пагадненнем ад 6 ліпеня 1945 г. эвакуіравацца ў Польшчу.

Поруч з сельскагаспадарчым перасяленнем у гады першых пасляваенных пяцігодак для забеспячэння прамысловасці кадрамі была адноўлена даваенная сістэма арганізаванага набору рабочых ў прамысловасць. Асноўнай крыніцай папаўнення рабочымі кадрамі прамысловасці і будаўніцтва з’яўлялася сельскае насельніцтва. Таму ўся работа па заключэнні працоўных пагадненняў у гэты час засяроджвалася пераважна ў сельскай мясцовасці.

У 1947 г. гэтыя абавязкі былі ўскладзены на Міністэрства працоўных рэзерваў, якое акрамя заключэння пагадненняў з міністэрствамі прамысловасці і транспарту здзяйсняла рэгуляванне і кантроль за далучэннем рабочых ў прамысловасць, а таксама вызначала галіны для набору рабочых і выдавала нарады на правядзенне гэтых работ. Пасля вайны па лініі Міністэрства працоўных рэзерваў 8 000 чалавек было накіравана на абарончыя прадпрыемствы Урала і Сібіры [3, с. 315]. Затым аргнаборы мелі месца ў галіне вугальнай і нафтавай прамысловасці, чорнай і каляровай металургіі, лясной прамысловасці. Насельніцтва вельмі неахвотна ішло насустрач уладам пры правядзенні аргнабораў. Метады іх правядзення былі аналагічны тым, якія мелі месца пры правядзенні перасялення. Аргнаборы мелі дырэктыўны характар. З іх дапамогай дзяржава імкнулася паралельна вырашыць наступныя пытанні: у самы сціслы тэрмін аднавіць разбураную вайной народную гаспадарку, а таксама пазбавіцца ад пэўных непажаданых асоб у дадзенай мясцовасці. Усе гэтыя фактары яшчэ раз падкрэсліваюць добраахвотна-прымусовы характар аргнабораў.

Такім чынам, міграцыі першых пасляваенных гадоў уяўляюць сабой сацыяльна-эканамічны, палітычны працэс тэрытарыяльнага перамяшчэння насельніцтва. Іх можна ўмоўна падзяліць на дзве групы: прымусовыя міграцыі – тыя, якія мелі рэпрэсіўны характар і добраахвотна-прымусовыя міграцыі, якія мелі нерэпрэсіўны характар. У групу прымусовых уваходзяць: дэпартацыі, рэпатрыяцыі, якія былі абумоўлены палітычнымі прычынамі.

Ва ўмовах аднаўлення народнай гаспадаркі актуальным стала пытанне тэрытарыяльнага пераразмеркавання працоўных рэсурсаў. Гэта паслужыла падставай да сельскагаспадарчага перасялення і аднаўлення сістэмы арганізаванага набору рабочых у прамысловасць.

Увогуле, дэпартацыі, перасяленні, аргнаборы падрывалі эканамічную моц нацыі, яе патэнцыяльную самастойнасць. У выніку, у канцы 50-х гг. за межамі

рэспублікі аказалася больш за 1,3 млн. беларусаў і гэта усё у той час, калі сама Беларусь не змагла кампенсаваць ваенныя страты [2, с. 12].

Крыніцы і літаратура:

1. Белорусские оstarбайтеры : док. и материалы : в 3 кн. / [Нац. арх. Респ. Беларусь и др. ; сост.: Г.Д. Кнатько (рук.) [и др.] ; редкол.: В.И. Адамушко и др.]. – Минск : НАРБ, 1998. – Кн. 3 : Репатриация (1944–1951) : в 2 ч. – Ч. 1. – 366 с.
2. Бодак, А.Ю. Национальная политика в БССР (1943–1955) : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07.00.02 / А.Ю. Бодак ; АН Беларуси, Ин-т истории. – Минск, 1997. – 20 с.
3. Бодак, А.Ю. Миграционная политика в Беларуси в послевоенное десятилетие / А.Ю. Бодак // Берасцейскі хранограф : зб. навук. пр. / Брэсц. дзярж. ун-т ; [рэдкал.: А.Ю. Бодак і інш.]. – Брэст, 2002. – Вып. 3. – С. 315–21.
4. Дзяржаўны архіў Калужскай вобласці (ДАКО) Ф. 883. Воп. 15. Спр. 89. Арк. 130. Копія.
5. Земсков, В.Н. Спецпоселенцы в СССР. 1930-1960 гг. / В.Н. Земсков. – М.: Наука, 2005. – 286 с.
6. Национальная политика в странах формирующегося советского блока. 1944 – 1948. – М.: Наука, 2004, с. 68
7. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ) Ф. 7. Воп. 3. Спр. 1921. Арк. 132. Арыгінал
8. Полян, П.М. Не по своей воле... История и география принудительных миграций в СССР / П.М. Полян. – М.: Мемориал, 2001 – 318 с.